

РІЗНИЦЯ МІЖ ПОНЯТТЯМИ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ В КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

THE DIFFERENCE BETWEEN THE CONCEPTS OF CONTROL AND SUPERVISION IN THE CONTEXT OF CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Яременко М.С., студент III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

В статті сформульовано авторське бачення проблем пов'язаних із правовим розмежуванням понять контроль та нагляд за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням.

Інститут контролю і нагляду за особами, звільненими з випробуванням, цілком узгоджується з міжнародним законодавством, яке в свою чергу було сформовано ще в 1964 році Європейською конвенцією про нагляд за умовно засудженими особами або умовно звільненими особами.

Нового ж змісту зазначений інститут набув у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених». Зокрема, цим законодавчим актом внесено зміни до Кримінального Кримінально-виконавчого кодексів України, що встановлюють інститут нагляду, який виконує уповноважений орган з питань пробації за звільненими з випробуванням та контроль за іншими категоріями засуджених.

Питання про контроль і нагляд є надзвичайно актуальним, ще й тому що наша держава відходить від патерналістської концепції, і відбувається, по суті, зміна парадигми: від держави, що «опікує» суспільство, до держави, яке функціонує в його інтересах, а саме забезпечує нормальне функціонування і розвиток громадянського суспільства, тобто здійснюється перехід від дріб'язкової регламентації і постійного втручання в справи суспільства до мінімального, опосередкованого впливу на нього.

За таких умов доволі таки не чітким виявляється законодавче визначення термінів контроль та нагляд, які ж в свою чергу, не зважаючи на те, що їх можна розцінювати як різні правові інститути, отримують дефініції один через одного.

На підставі вивчення наукових і нормативно-правових джерел необхідно сформулювати авторське бачення проблем розмежування інститутів контролю та нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням.

Перш за все вважаю за необхідне висвітлити аспект правозастосовної діяльності, а саме, до компетенції якого органу належить реалізація відповідного інституту. На даний момент ситуація виглядає доволі таки не тривіально, але не в такому вже і далекому минулому в правовому полі контролю та нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням точилася певна плутанина, адже в процесі втілення в життя інституту пробації законодавство в сфері контролю та нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням піддалось відповідним змінам.

Також, слід порівняти розуміння категорій «контроль» і «нагляд», можемо побачити багато спільного, адже визначення нагляду дається через контроль і навпаки. У звичайному розумінні значення слів «нагляд» і «контроль» збігається - це спостереження або постійне спостереження з метою нагляду та перевірки.

Ключові слова: контроль та нагляд за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням; контроль; нагляд

The article formulates the author's vision of the problems related to the legal distinction between the concepts of control and supervision of persons released from probation.

The Institute for the Control and Supervision of Persons Released from Probation is fully in line with international law, which in turn was established in 1964 by the European Convention on the Supervision of Conditionally Sentenced or Conditionally Released Persons.

The institute acquired a new meaning in connection with the adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Ensure the Execution of Criminal Punishments and the Realization of the Rights of Convicts." In particular, this legislative act amended the Criminal Penal Code of Ukraine, which establishes the institution of supervision, which is performed by the authorized body for probation for those released on probation and control over other categories of convicts.

The issue of control and supervision is extremely relevant, also because our state departs from the paternalistic concept, and there is, in fact, a paradigm shift: from a state that "takes care" of society, to a state that functions in its interests, namely provides normal functioning and development of civil society, the transition from petty regulation and constant interference in the affairs of society to a minimal, indirect impact on it.

Under such conditions, the legislative definition of the terms control and supervision is rather unclear, which in turn, despite the fact that they can be regarded as different legal institutions, receive definitions through each other.

Based on the study of scientific and regulatory sources, it is necessary to formulate the author's vision of the problems of delimitation of institutions of control and supervision of persons released from probation.

First of all, I consider it necessary to highlight the aspect of law enforcement activities, namely, to which competence the body of the relevant institution belongs. At the moment, the situation is not trivial, but not in the distant past in the legal field of control and supervision of persons released from probation there was some confusion, because in the process of implementing the institution of probation legislation in the field of control and supervision of persons released from probation has been amended accordingly.

Also, we should compare the understanding of the categories "control" and "supervision", we can see a lot in common, because the definition of supervision is given through control and vice versa. In the usual sense, the meaning of the words "supervision" and "control" is the same - it is observation or constant observation for the purpose of supervision and verification.

Key words: control and supervision over persons released from serving a probation sentence; control; supervision.

Виконання кримінальних покарань, призначених судами особам, визнаним винними у вчиненні злочинів, є одним із важливих напрямів політики держави, який. Перебуває в теперішній час на етапі реформування, приведення у відповідність до попередніх норм і сучасного світогляду. Перебудова цієї галузі є однією з обов'язкових умов інтеграції України в Європейський Союз та зміцнення її позиції у міжнародній демократичній спільноті. У зв'язку з цим однією з центральних проблем є розробка теоретичного підґрунтя кримінально-виконавчої полі-

тики, вдосконалення й поглиблення її категоріального апарату. [1, с. 144 - 149]

Найбільшу кількість норм щодо здійснення контролю за звільненими з випробуванням містить «Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань». Аналіз вказаного акту дає підстави класифікувати дії кримінально-виконавчої інспекції при здійсненні контролю засуджених на забезпечення обліку та реєстрації засудженого, власне

контрольні, інформативні, при зміні стану чи певного юридичного факту.

Інструкцією про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань визначається порядок виконання покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт і виправних робіт та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, організації роботи підрозділів кримінально-виконавчої інспекції щодо направлення осіб, засуджених до покарання у виді обмеження волі, до кримінально-виконавчих установ відкритого типу.

Звертаючи увагу на суб'єктів реалізації заходів, передбачених цими інститутами, слід вказати, що здійснення контролю за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, покладалося, відповідно до ст. 13 КВК (попередньої редакції) України на кримінально-виконавчу інспекцію із залученням працівників органів внутрішніх справ, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також об'єднань громадян, релігійних та благодійних організацій.

Застосування заходів пробації було вирішено покласти на службу пробації, яку Державний департамент України з питань виконання покарань запропонував створити на базі кримінально-виконавчої інспекції (хоч це і викликало заперечення з боку Міністерства юстиції України). Проте ці два органи (кримінально-виконавча інспекція та служба пробації) різнитимуться один від одного не лише за назвою, але й за своєю сутністю. Про це свідчить те коло повноважень, які вони мали у зв'язку з виконанням заходів, передбачених досліджуваними інститутами.

Так, при звільненні від відбування покарання з випробуванням, кримінально-виконавча інспекція: 1) встановлює періодичність та дні проведення реєстрації засуджених; 2) проводить спільно з органами внутрішніх справ та відповідними громадськими формуваннями індивідуально-профілактичну роботу із засудженими особами; 3) здійснює контроль за додержанням засудженими особами громадського порядку і виконання обов'язків, покладених на них судом; 4) проводить початкові розшукові заходи щодо засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме; 5) один раз на квартал перевіряє за обліками органів внутрішніх справ, чи не притягувались вони до адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку; 6) вносить подання органу внутрішніх справ щодо здійснення приводу засуджених осіб, які не з'явилися за викликом до інспекції; 7) надсилає до суду подання про звільнення від подальшого відбування покарання засудженої особи або про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення засудженої особи для відбування призначеного покарання; 8) застосовує до засуджених осіб застереження у виді письмового попередження; 9) дає дозвіл засудженій особі на виїзд за межі України тощо [2].

Щодо служби пробації, то, відповідно до проектів Законів, на неї покладатимуться такі обов'язки: 1) складання досудової доповіді, яка міститиме всебічну інформацію про подію злочину, особу злочинця, ризик повторного вчинення злочину, особу потерпілого, інша важлива інформація, яка необхідна для винесення справедливих, законних та адекватних вчиненому злочину та особі злочинця кримінально-процесуальних рішень, яка надходитиме як з офіційних, так і неофіційних джерел; 2) контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням та осіб, щодо яких застосовано пробацію, а також за виконанням заходів пробації, а стосовно військовослужбовців – командирами військових частин

та відповідною територіальною службою пробації; 3) проведення індивідуально-профілактичної роботи із засудженими разом із працівниками органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також об'єднаннями громадян, релігійними та благодійними організаціями; 4) ведення персонального обліку засуджених; 5) внесення подання органу внутрішніх справ щодо здійснення приводу засуджених, які не з'явилися за викликом до служби пробації; 6) організація початкового розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме, та надсилання матеріалів до суду для оголошення розшуку таких засуджених, притягнення засуджених до адміністративної відповідальності відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення; 7) здійснення контролю за виконанням обов'язків та обмежень, які покладатимуться судом на особу; 8) у взаємодії з іншими відповідними органами і службами надання засудженим соціальної та психологічної допомоги на основі методів соціальної роботи на будь-якому етапі їх контактування з системою кримінального судочинства; 9) заохочення засуджених вести правослухняне життя, розвиток у них навичок, які сприяють їх соціальній інтеграції/реінтеграції; 10) координація діяльності різних органів і служб, на які покладається надання допомоги та соціальних послуг засудженим; 11) сприяння організації процесу медіації між правопорушником та потерпілим від злочину; 12) застосування заходів заохочення та стягнення [3].

Отже, як бачимо, служба пробації була наділена значно ширшим обсягом повноважень, які спрямовані не на формальні правовідносини реєстрації, обліку, контролю, а зосереджуватимуть у собі все більш соціально спрямовані функції. Крім того, працівники служби пробації починають діяти ще на досудових стадіях, адже застосування заходів пробації здійснюватиметься судом з урахуванням рекомендацій служби пробації та даних досудової доповіді.

Саме за таких обставин вбачається зрозумілим вибір законодавця про передання інституту нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням до компетенції органів пробації, адже виключно її органи тепер здійснюють відповідну діяльність.

Згідно з ч 1 ст. 13 КВКУ (повноваження уповноваженого органу з питань пробації) - уповноважений орган з питань пробації у межах своїх повноважень забезпечує здійснення нагляду за засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей до трьох років. Організація ж роботи щодо контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, і виконанням ними обов'язків протягом іспитового строку та звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, здійснюється працівниками підрозділів кримінально-виконавчої інспекції за місцем проживання таких засуджених осіб. Тобто навіть виходячи із функцій відповідних органів, можна зрозуміти що поняття контроль та нагляд є різними інститутами кримінально виконавчого права.

Саме тут ми і переходимо до висвітлення основної проблематики – це розмежування понять «контроль» та «нагляд».

Контроль і нагляд - це ті явища, які властиві багатьом процесам, які відбуваються в суспільстві і державі. Через перевірки, спостереження, зіставлення контроль і нагляд дають оцінку підконтрольного об'єкта, що дозволяє зробити висновки і здійснити дії, які виправлять або покращать його стан. Контроль і нагляд - це ті явища, які необхідні для існування і розвитку суспільства, ефективного функціонування держави. У сучасних умовах становлення суверенної і демократичної держави, в перехідних умовах трансформації державного ладу, все більше значущості

набувають контрольно-наглядові механізми. Контрольна і наглядова форми юридичної діяльності формують динаміку перетворення пострадянських країн на демократичні і правові держави, що є одним з факторів, який сприяє формуванню громадянського суспільства.

Контроль за поведінкою умовно засуджених являє собою систему заходів, які включають нагляд і перевірку, спрямовані на встановлення відповідності поведінки цих осіб передбаченим законом вимогам протягом випробувального терміну, завданням якого є запобігання протиправній поведінці умовно засуджених шляхом комплексного застосування примусу і виховання. Контроль за поведінкою названої категорії осіб має специфічну, відмінну від цілей, властивих кримінальному покаранню, мету: підтвердження або, навпаки, спростування саме даних заходів кримінально-правового впливу стосовно того чи іншого засудженого.

Разом з цим зазначимо, що ч. 2 п. 1 Постанови пленуму Верховного суду України від 24 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» чітко називає кінцеву мету покарання, а саме виправлення і запобігання новим злочинам. Пріоритет і первинний характер норм кримінального законодавства для його втілення і виконання через норми кримінально-виконавчого спонукає зробити висновок, що, керуючись метою кримінального покарання, слід мати на увазі й мету звільнення від відбування покарання і мету, що стоїть перед кримінально-виконавчою інспекцією у процесі контролю за особами, звільненими з випробуванням.

Питання про контроль і нагляд є надзвичайно актуальним, ще й тому що наша держава відходить від патерналістської концепції, і відбувається, по суті, зміна парадигми: від держави, що «опікує» суспільство, до держави, яке функціонує в його інтересах, а саме забезпечує нормальне функціонування і розвиток громадянського суспільства, тобто здійснюється перехід від дріб'язкової регламентації і постійного втручання в справи суспільства до мінімального, опосередкованого впливу на нього.

У той же час слід погодитися з В. С. Чиркін про те, що контроль і нагляд, безумовно, необхідні, але повинна існувати міра, межа такої діяльності. Недостатність контролю може призвести до ігнорування інтересів держави, до зниження авторитету державної влади. З іншого боку, надмірний контроль з боку вищих органів державної влади може приводити до втрати самостійності інших органів влади, порушення прав людини і громадянина, втручання в «життя» інститутів громадянського суспільства [4, с. 10-18].

Порівнюючи розуміння категорій «контроль» і «нагляд», можемо побачити багато спільного, адже визначення нагляду дається через контроль і навпаки. У звичайному розумінні значення слів «нагляд» і «контроль» збігається - це спостереження або постійне спостереження з метою нагляду та перевірки.

Також майже всі дослідники констатують, що державний контроль і нагляд мають загальні риси:

- 1) об'єктом нагляду і контролю є діяння осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;
- 2) спостереження і контроль полягають у постійному і систематичному спостереженні за діяльністю осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;
- 3) органи контролю та органи нагляду застосовують в межах своєї компетенції певних заходів примусу;
- 4) мета нагляду і контролю загальна - утвердження в суспільстві і державі законності і правопорядку [5].

Починати аналіз ми будемо саме з поняття контролю.

В Оксфордському словнику визначення «контролювати» має три семантичних визначення: перевіряти чи контролювати, а відповідно регулювати; вимагати звіт, або звітність, стримувати та направляти відповідну дію.

У словниках та інших довідкових виданнях визначення «контроль» означає звіт, перевірку. У словнику

В. Даля міститься це визначення зі змістовним наповненням як зміст, перевірка рахунків. У словнику С. Ожегова контроль - це перевірка, а також спостереження з метою перевірки, контроль над звітністю тощо.

У деяких словниках, контроль - це не просто спостереження, а нагляд над чимось з метою перевірки, вказуючи на те, що пильний контроль за змістом синонімічний терміну нагляд, а в деяких словниках навіть уточнюється, про яке саме спостереження йдеться: систематичне, організоване спостереження, нагляд з метою перевірки, перевірка, спостереження для встановлення відповідності чого-небудь певним вимогам.

Багато довідкових джерел спостереженням з метою перевірки називають нагляд, у більшості випадків розглядаючи його як одну з форм діяльності державних органів.

Контроль часто пов'язується з такими поняттями, як «перевірка, ревізія вчинків, рахунків, того, як провадиться будь-яка справа». В сфері соціального управління контроль визначається як спостереження та перевірка відповідності процесу функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням та виявлення результатів впливу суб'єкта на об'єкт, допущених відхилень від вимог управлінських рішень...

Досить часто контроль тлумачать як спостереження або як перевірку виконання чого-небудь, тобто йдеться не про абстрактний контроль, а про контроль певної дії. Підтвердженням такої думки може бути твердження В. Суйця, який розглядає контроль як систему спостережень і перевірок чого-небудь [6].

Узагальнюючи наведені тлумачення, можемо говорити, що контролювати це - «перевіряти, спостерігати за правильністю дій, за додержанням певних правил».

Нагляд також називають спостереженням за ким-небудь або за чим-небудь з метою контролю або охорони, уточнюючи, що ще спостереження здійснюється також для догляду.

Поняття контролю як обліку дещо розширюється, коли до визначення додається термін «нагляд», тому контроль визначається як перевірка, систематичний облік і нагляд або фактичне управління, володіння. Як бачимо, в порівнянні з попереднім визначенням, у цьому визначенні з'являється ще й термін «нагляд» як термін, що уточнює тлумачення контролю.

Контроль - це сукупність різних за формою дій, що здійснюються суб'єктами контролю за поведінкою людей (власною поведінкою), відносинами, які виникають у суспільстві, або для встановлення будь-яких наукових та інших пізнавальних цілей при дослідженні об'єктів матеріального світу. Під час здійснення контролю суб'єкт контролю здійснює перевірку й облік того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання, завдання та реалізує свої функції. Контроль використовується для перевірки відповідальності діяльності учасників суспільних відносин встановленим приписам, у межах яких вони мають діяти і є одним із найважливіших елементів державного управління та основним засобом забезпечення дисципліни в ньому.

Непоодинокими є випадки використання у юридичній літературі термінів «контроль» та «нагляд» як взаємозамінні. Так, Н. Витрук вказує на те, що серед державних органів, які здійснюють

Конституційний контроль є спеціалізовані органи конституційного контролю у вигляді органів конституційного нагляду.

Розглянувши це питання, можемо констатувати факт одночасного співіснування в текстах нормативно-правових актів термінів контроль і нагляд, що мають однакове значення. Законодавець свідомо текстуально розташовує їх поруч, лише натякаючи на формальну підставу для їх розрізнення, а нормативні характеристики контролю та нагляду не стільки стверджують їх розрізнення, скільки

підкріплюють синонімію цих понять. Прикладом цього є існування в державі органів, які фактично здійснюють контрольну діяльність, проте ці органи мають традиційну, історично стали для них назву, сформульовану з використанням терміну «нагляд».

Контроль має статус родового поняття, яке охоплює нагляд як особливий вид контролю у деяких галузях права. Ця особливість пов'язана не з терміном «нагляд», а з характером нагляду, наприклад, нагляд може бути адміністративним чи прокурорським, що уособлює відповідні індивідуалізовані повноваження суб'єктів нагляду. Таким чином, розрізнення «контролю» і «нагляду» зазвичай є результатом неусвідомленої підміни терміну «нагляд» такими термінами, як, наприклад, «прокурорський нагляд» або «судовий нагляд».

Існує також точка зору, що поняття контролю і нагляду в сучасній території, законодавстві та практиці не розділені. В юридичній літературі іноді звернення увага на відмінні риси термінів «контроль» і «нагляд», але у коментарях науковців, які вказують на відмінність зазначених термінів, часто спостерігаються внутрішні протиріччя. Наприклад, вважається, що залежно від обсягу контролю розрізняють власне контроль, у процесі якого перевіряється законність і доцільність діяльності, і нагляд, що обмежують тільки перевіркою законності, при цьому втручання в оперативно-господарчу діяльність піднаглядного об'єкта не є допустимим, тобто нагляд є лише діяльністю щодо забезпечення законності [7, с. 93-96].

Заходи контролю та нагляду не виконують однакових функцій, адже: 1) при здійсненні контролю: а) ведення обліку та реєстрації дій засуджених; б) виклик засуджених до органу пробації; в) направлення повідомлень, вимог до відповідних органів і установ та витребування від них інформації щодо поведінки засуджених чи виконання ними обов'язків; г) здійснення безпосередніх перевірок засудже-

них за місцем проживання, навчання чи роботи; г) проведення початкових розшукових заходів (опитувань, запитів, встановлення осіб); 2) при здійсненні нагляду: а) спостереження за дотриманням засудженими умов випробування (іспитового терміну; виконанням додаткових покарань та обов'язків; передбачених законодавством вимог органу пробації); б) виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню засудженими повторних злочинів під час пробації (взаємодія з органами поліції, державної влади та місцевого самоврядування, громадськими формуваннями щодо аналізу поведінки засуджених, проведення щодо них спільних заходів профілактики); в) застосування до засуджених заходів впливу (застереження, привід, встановлення додаткових перевірок та обмежень); г) сприяння у виправленні та ресоціалізації засуджених (проведення виховних бесід, допомога у працевлаштуванні, проходженні психологічних курсів з корекції поведінки, вирішення проблем засуджених за місцем їх роботи, навчання тощо) [8].

На основі відповідного аналізу кримінально-виконавчого законодавства та узагальнення більшості сучасних наукових поглядів щодо сутності, ознак та структури інституту права можна побачити, що контроль за своєю суттю є сукупністю правових норм, які регулюють здійснення уповноваженим органом з питань пробації інформаційних, організаційних, розшукових та інших заходів з перевірки поведінки засуджених під час випробувального терміну та виконання обов'язків, покладених на них судом. Коли ж мова заходить про нагляд за особами, звільненими з випробуванням, то ми вже говоримо про сукупність норм, що регулюють правовідносини з приводу: виконання засудженими умов режиму випробування (пробації), реалізації повноважень органу пробації щодо застосування заходів впливу, корекції поведінки засуджених, спрямованих на запобігання вчинення ними правопорушень, їх виправлення і ресоціалізацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кутєпов М. Ю. Щодо визначення поняття кримінально-виконавчої політики України / М. Ю. Кутєпов // *Митна справа*. - 2014. - № 6(2.1). - с. 144 - 149.
2. Наказ ДДУПВП та МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань» від 19.12.2003 року // www.rada.gov.ua.
3. Проект ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження пробації)» // www.rada.gov.ua.
4. Чиркин В.Е. Контрольная власть [Текст] // *Государство и право*. - 1993. - № 4. - с. 10-18.
5. Кравченко В. В. «Контроль» и «надзор» – основные черты, различие и взаимосвязь в праве / В. В. Кравченко [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://journal.org/articles/2013/uri75.html>
6. Адміністративне право України: [підручник] / Ю. П. Битяк, В.М. Гаращук та ін; за ред. Ю.П. Битяка – 2005 р – 544с.
7. Вітвіцький С.С. Співвідношення термінів «контроль» та «нагляд»: проблеми теорії, аналіз законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014 № 12 – с. 93-96.
8. Звенигородський О. М. Інститут контролю та нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2016. № 12. С. 49–52.